

Igor Szpotakowski

Uniwersytet Jagielloński

igoszp@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8015-8614>

Konstytucyjne ramy systemu rządów w Chińskiej Republice Ludowej

The Constitutional Framework of the Political System in the People's Republic of China

Abstract: The main purpose of this article is to explain the changes that have taken place in recent years in the political and constitutional system of the People's Republic of China. It focuses on providing basic information about the characteristics of the Chinese system of government, presentation of the most important ideologies, description of individual competences and the structure of central bodies, such as: the National People's Congress, the NPC's Standing Committee, the President and Vice-President of the PRC, the State Council, the Central Military Commission and the judiciary, and in particular the Supreme People's Court, the prosecutor's offices with the Supreme People's Procuratorate, the supervisory commission, the legislative mode and the party system, as well as highlighting the changes that followed the amendment to the constitution of the PRC which occurred in 2018. The article aims at providing the most up-to-date knowledge on the shape of the Chinese political system and its legal order on the 70th anniversary of the PRC's creation. The article also aims to solve a significant research problem: did the amendment to the Constitution of the PRC of 2018, which *inter alia* abolished the term of office of the chairman and vice-chairman of the PRC, disturb the existing balance of power thus leading to the gradual transition of the system of government in the Middle Kingdom from a parliamentary system to a presidential one?

Keywords: China, system of government, constitution, law, amendment

Słowa kluczowe: Chiny, system rządów, konstytucja, prawo, nowelizacja

1. Wprowadzenie

Chińska Republika Ludowa w 2019 r. obchodzi swoje siedemdziesięciolecie istnienia. Z tego też powodu, a szczególnie ze względu na poprawkę wprowadzoną do konstytucji oraz związane z tą poprawką zmiany w systemie prawnym, jakie miały

miejsce w 2018 r., warto ponownie przyrzeć się konstytucyjnym ramom systemu rządów w ChRL i wskazać ich główne cechy.

Chiński system konstytucyjny został już w dość szczegółowy sposób opisany w wielu pracach naukowych¹. Nie mniej jednak prace te straciły już częściowo na swojej aktualności po wspomnianej wyżej dość znaczącej poprawce do Konstytucji ChRL² z 2018 r. Brak jest na ten moment znanych autorowi publikacji, które opisywałyby szczegółowo te zmiany w języku polskim, w szczególności zaś brak takich, w których poruszono by kwestię, czy ostatnia zmiana w Konstytucji ChRL nie zaburzyła układu relacji między naczelnymi organami państwa, zmieniając w ten sposób znany nam do tej pory system rządów w Państwie Środka. Moim zdaniem uzasadnia to konieczność ponownego opracowania tej tematyki. Zastosowanie metody analizy systemowej pozwala na przedstawienie zmian, jakie nastąpiły w chińskim systemie konstytucyjnym i prawnym, w sposób całościowy, na wkomponowanie ich w istniejący już system i pokazanie relacji nowych rozwiązań z dotychczasowymi.

Główny problem badawczy to: czy poprawka do Konstytucji ChRL z 2018 r., znosząca m.in. kadencyjność przewodniczącego i wiceprzewodniczącego ChRL, zaburzyła dotychczasowy układ sił i przez to doprowadziła do stopniowego przechodzenia systemu rządów w Państwie Środka z systemu parlamentarnego w system prezydencki? Pomocne w analizie problemu będzie pytanie pomocnicze: Jaki reżim polityczny występuje w ChRL?

Według definicji Romana Tokarczyka państwo autorytarne rozciąga się na wszystkie formy ustroju państwowego, w których władza naczelna znalazła się w innych rękach niż parlamentu³. Analizując ten system jedynie z perspektywy ram konstytucyjnych, o czym więcej niżej, nie uzyskamy bezspornego dowodu na spełnianie tej cechy przez Chińską Republikę Ludową. W praktyce jednak Komunistyczna Partia Chin (KPCh) jest jedyną organizacją w kraju, która za pomocą aparatu państwowego faktycznie sprawuje władzę⁴. Rządy są sprawowane w podwójnej strukturze, co oznacza, że obok oficjalnych stanowisk i organów państwowych istnieją połączone z nimi struktury partii rządzącej, czasami nawet oba te stanowiska są sprawowane przez jedną osobę (Przewodniczący ChRL Xi Jinping jest również sekreta-

1 Zob. m.in.: M. Dargas, *Idee i zasady konstytucyjne chińskiego porządku prawnego*, Warszawa 2017; J. Rowiński, W. Jakóbiec, *System konstytucyjny Chińskiej Republiki Ludowej*, Warszawa 2006.

2 Przepisy powoływane w niniejszym artykule pochodzą z wersji chińskojęzycznej Konstytucji Chińskiej Republiki Ludowej z dnia 4 grudnia 1982 r., dostępnej na stronie: http://www.npc.gov.cn/npc/xinwen/2018-03/22/content_2052621.htm (15.06.2019); pomocniczo stosowałem polskojęzyczne tłumaczenie: M. Dargas, L.Wu (tłum.), *Konstytucja Chińskiej Republiki Ludowej*, Gdańsk 2012. W dalszej części pracy będę używał nazwy: Konstytucja ChRL.

3 R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Warszawa 2010, s. 351.

4 Y. Zheng, J. Fewsmitha, *China's Opening Society: The Non-State Sector and Governance*, New York 2008, s. 2.

rzem generalnym KPCh), a najważniejsze decyzje polityczne są często podejmowane przez organy partyjne, a dopiero później zatwierdzane przez organy państwowe⁵.

W takim układzie sił, a więc w podwójnej państwowo-partyjnej strukturze, w której do tej pory najważniejszą rolę odgrywały: z perspektywy organów państwowych – Ogólnochińskie Zgromadzenie Przedstawicieli Ludowych, a z perspektywy Komunistycznej Partii Chin (KPCh) – ogólnochińskie zjazdy partii, wzmocnienie roli przewodniczącego ChRL, będącego jednocześnie sekretarzem generalnym KPCh, zdecydowanie może mieć wpływ na zmniejszenie roli Parlamentu, a zwiększenie roli władzy wykonawczej w Chinach.

Artykuł został podzielony na podrozdziały opisujące władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą, następnie – podrozdział opisujący nowe konstytucyjne organów nadzoru (moja propozycja tłumaczenia na język polski to komisje nadzoru⁶), kończą go rozważania nad charakterystyką chińskiego systemu partyjnego. Zebrane przeze mnie materiały prezentują stan prawny na styczeń 2019 r. i jest to głównie, choć nie tylko, analiza materiału normatywnego ze względu na wspomnianą na początku pracy niewielką ilość publikacji naukowych, które odnosiłyby się do wpływu poprawki do Konstytucji ChRL z 2018 r. na system rządów w tym państwie.

2. Konstytucja ChRL

Jeśli chodzi o chiński konstytucjonalizm, to za jego początek możemy uznać dwa wydarzenia: upadek ostatniej chińskiej dynastii Qing, spowodowany rewolucją *Xinhai* w 1911 r., oraz ogłoszenie w 1912 r. powstania Republiki Chińskiej⁷. W dniu 11 marca 1912 r. ogłoszono Tymczasową Konstytucję Republiki Chińskiej, w której Chiny określono jako unitarną republikę parlamentarną, przewidziano trójpodział władz, zaś za najwyższy organ władzy państwowej uznano Zgromadzenie Narodowe⁸. Drugim ważnym punktem w rewolucyjny sposób zmieniającym spojrzenie na prawo i to, jak powinien wyglądać system polityczny państwa chińskiego, było proklamowanie 1 października 1949 r. ChRL⁹. Chiny w ustawie o organizacji Centralnego Rządu Ludowego zostały określone jako państwo demokracji ludowej dyktatury proletariatu¹⁰. Lata 1956-1978 były odbierane zarówno pośród członków partii, jak i przez większość społeczeństwa, jako czas zamętu, braku stabilizacji i ni-

5 Ł. Gołota, *Domestic Political and Economical System of China*, (w:) Ł. Gołota, J. Hu, K. van der Borght, S. Wang(red.), *Perspectives on Chinese Business and Law*, Cambridge 2018, s. 25.

6 Chińska nazwa to: 监察委员会(jiancha weiyuanhui).

7 L. Moccia, *The idea of „Law” in China: An Overview*, (w:) Ł. Gołota, J. Hu, K. van der Borght, S. Wang(red.), *Perspectives...*, *op. cit.*, s. 87.

8 M. Dargas, *Idee i zasady konstytucyjne chińskiego porządku prawnego*, Warszawa 2017, s. 132.

9 J. Rowiński, W. Jakóbiec, *System konstytucyjny Chińskiej Republiki Ludowej*, Warszawa 2006, s. 23.

10 M. Dargas, *Idee...*, *op. cit.*, s. 135.

hilizmu prawnego¹¹. Dopiero rok 1978 przyniósł kolejną zmianę w postaci okresu reform i otwarcia Chin na świat, powiązaną z uchwaloną właśnie wtedy trzecią w historii Konstytucją ChRL¹².

Obowiązująca, już czwarta w kolejności, Konstytucja ChRL została przyjęta na V sesji piątego Zgromadzenia Przedstawicieli Ludowych 4 grudnia 1982 r. i od tego czasu była ona pięciokrotnie zmieniana: w roku 1988, 1993, 1999, 2004 i w 2018 r. Składa się ona z rozbudowanej preambuły i 143 artykułów podzielonych na cztery rozdziały: I. Zasady ogólne, II. Fundamentalne prawa i obowiązki obywateli, III. Struktura Państwa i IV. Flaga, Hymn, Godło i Stolica Państwa.

System prawny, który funkcjonuje w Chińskiej Republice Ludowej, mimo że formalnie jest uznawany za system prawa stanowionego, to jednak w praktyce jest on pewną hybrydą¹³: ze względu na tradycyjne elementy kontynentalnego systemu prawa (kodyfikacje), jak i nawiązania do systemu *common law*, szczególnie w prawie zobowiązań i w prawie spółek¹⁴.

Ideologia ChRL opiera się na sześciu filarach zapisanych w preambule chińskiej konstytucji; są to: marksizm-leninizm, myśl Mao Zedonga, teoria Deng Xiaopinga, koncepcja Trzech Reprezentacji, a także dodane do preambuły poprawką z 2018 r. koncepcja Naukowego spojrzenia na rozwój oraz myśl Xi Jinpinga dla nowej ery socjalizmu o chińskiej specyfice¹⁵. Bardzo ważny z perspektywy ostatnich dyskusji w Chińskiej Republice Ludowej jest również wprowadzony poprawką z 2018 r. termin: „socjalistyczne rządy prawa”. Wprowadzenie tego terminu do ideowej części Preambuły Konstytucji ChRL stanowi zwieńczenie zauważalnej od 2013 r. zmiany w oficjalnym dyskursie, z której wynika, że KPCh dąży do legitymizacji i umocnienia swojej pozycji w ChRL właśnie za pomocą koncepcji rządów prawa¹⁶. Dowodem tej tezy może być przykład, że obecny Przewodniczący ChRL Xi Jinping (习近平) stał się w 2018 r., w trakcie zaprzysiężenia na drugą kadencję, pierwszym przywódcą ChRL, który złożył przysięgę konstytucyjną¹⁷.

11 K. Sarek, Z mandatu Nieba. Podstawy sprawowania władzy politycznej w dawnych i współczesnych Chinach, (w:) E. Zajdler (red.), Zrozumieć Chińczyków. Kulturowe kody społeczności chińskich, Warszawa 2014, s. 47.

12 J. Rowiński, W. Jakóbiec, System..., *op. cit.*, s. 30.

13 M. Dargas, W jakim kierunku zmierza prawo Chińskiej Republiki Ludowej – ku systemowi *common law* czy kompleksowej kodyfikacji prawa?, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2012, nr 1, s. 67.

14 N.C. Howson, The Doctrine That Dared Not Speak Its Name – Anglo-American Fiduciary Duties in China's Company Law and Case Law Intimations of Convergence, (w:) H. Kanda, K.S. Kim, C.J. Milhaupt (red.), A Decade After Crisis: Transforming Corporate Governance in East Asia, Tokio 2007, s. 198.

15 Konstytucja ChRL z 4 grudnia 1982 r., Preambuła.

16 M. Dargas, Idee..., *op. cit.*, s. 272.

17 President Xi Jinping is China's first leader to swear an oath to the constitution, www.scmp.com/news/china/policies-politics/article/2137598/president-xi-jinping-chinas-first-leader-swear-oath (05.01.2019).

3. Władza ustawodawcza

Z perspektywy konstytucyjnej najwyższym organem władzy państwowej w Chińskiej Republice Ludowej jest Ogólnochińskie Zgromadzenie Przedstawicieli Ludowych (OZPL)¹⁸. Jego stałym, więc działającym permanentnie, organem jest Stały Komitet Ogólnochińskiego Zgromadzenia Przedstawicieli Ludowych i to właśnie on, razem z OZPL, sprawują władzę ustawodawczą¹⁹. Działalność OZPL co do zasady nie podlega kontroli żadnego innego organu, ponieważ nawet badanie zgodności z konstytucją aktów prawnych zostało powierzone Parlamentowi, co osłabia system mechanizmów wzajemnej kontroli i równowagi organów państwowych, obecny w wielu innych porządkach prawnych²⁰. Używam sformułowania „co do zasady”, ponieważ – jak podaje Jan Rowiński – to właśnie Stały Komitet Biura Politycznego Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Chin sprawuje faktyczną kontrolę kierownictwa OZPL²¹. Niezależnie od tego umiejscowienie OZPL na najwyższej pozycji wśród organów państwowych skłania do uznania tego systemu za system rządów parlamentarnych, co potwierdza przytoczona poniżej charakterystyka i kompetencje OZPL.

OZPL, wybierane na pięcioletnią kadencję, składa się z deputowanych wybieranych w wyborach pośrednich w prowincjach, regionach autonomicznych, miastach wydzielonych, specjalnych regionach administracyjnych, a także deputowanych wybieranych z sił zbrojnych²².

OZPL działa w systemie sesyjnym, Stały Komitet OZPL zwołuje raz w roku sesje zwyczajne. Istnieją także sesje nadzwyczajne, które mogą zostać zwołane, gdy Stały Komitet OZPL uzna to za konieczne lub na wniosek co najmniej 1/5 ogólnej liczby deputowanych²³. W okresie międzysesyjnym większość kompetencji OZPL wykonywana jest przez jego Stały Komitet, zaś wyjątkiem są te kompetencje, które zastrzeżone zostały w konstytucji dla plenarnej sesji Parlamentu²⁴.

Oprócz Stałego Komitetu w skład OZPL wchodzi również inne organy, takie jak Prezydium OZPL, komisje parlamentarne i komisje śledcze. Prezydium kieruje pracami sesji OZPL i jest wybierane podczas każdej z nich. W XIII sesji OZPL (na lata 2018-2023) liczy ono 190 członków²⁵. Permanentnie działającymi organami OZPL są komisje parlamentarne, których konstytucja w swoim art. 70 przewiduje sześć. Są to: Komisja Mniejszości Etnicznych, Komisja Konstytucyjna i Prawna²⁶, Komisja Finan-

18 Konstytucja..., art. 57.

19 Konstytucja..., art. 58.

20 J. Rowiński, W. Jakóbiec, System..., *op. cit.*, s. 44.

21 *Ibidem*, s. 44.

22 Konstytucja..., art. 59.

23 Konstytucja..., art. 61.

24 J. Rowiński, W. Jakóbiec, System..., *op. cit.*, s. 45.

25 十三届全国人大一次会议主席团和秘书长名单 www.news.ifeng.com/a/20180304/56456423_0.shtml (30.12.2018).

26 Nazwa komisji zmieniona z Komisji Prawej, na podstawie poprawki do konstytucji z 2018 r.

sów i Gospodarki, Komisja Edukacji, Nauki, Kultury i Zdrowia, Komisja Spraw Zagranicznych oraz Komisja Chińskiej Diaspory. Istnieje również możliwość powołania komisji specjalnych, które na ten moment są cztery: Komisja Rozwoju Społecznego, Komisja Spraw Wewnętrznych i Sprawiedliwości, Komisja Ochrony Środowiska i Zasobów Naturalnych oraz Komisja Rolnictwa i Wsi²⁷. Wszystkie komisje specjalne w okresie pomiędzy sesjami OZPL działają dalej pod kierownictwem Stałego Komitetu. OZPL i jego Stały Komitet mogą także, uznając to za konieczne, powołać do zbadania konkretnych spraw komisje śledcze²⁸.

Zgodnie z art. 15 Ustawy o wyborach Ogólnochińskiego Zgromadzenia Przedstawicieli Ludowych oraz zgromadzeń przedstawicieli ludowych wszystkich szczebli z dnia 1 lipca 1979 r.²⁹ liczba deputowanych nie może przekroczyć 3000. Stały Komitet OZPL decyduje o liczbie deputowanych, a także o podziale mandatów, kierując się przy tym liczbą ludności w poszczególnych prowincjach, regionach autonomicznych i miastach wydzielonych pod kontrolą rządu centralnego³⁰. Ustawa o wyborach OZPL gwarantuje każdej uznanej mniejszości etnicznej, zależnie od jej rozmieszczenia i populacji, objęcie co najmniej jednego mandatu³¹. OZPL w XIII kadencji (na lata 2018-2023) składa się 2980 deputowanych³².

Mandat deputowanego jest zgodnie z art. 77 konstytucji mandatem związanym. Oznacza to, że deputowani podlegają kontroli ze strony wybierających ich jednostek i jednostki te mają prawo do ich odwołania. Deputowani mają prawo do zgłaszania interpelacji do Rady Państwa, ministerstw i komisji, które Radzie Państwa podlegają³³, a także do składania projektów i wniosków należących do zakresu kompetencji OZPL. Konstytucja ChRL przyznaje deputowanym zarówno immunitet formalny, jak i materialny. Ten pierwszy został uregulowany w art. 75 konstytucji i stanowi, że żaden deputowany OZPL nie może zostać aresztowany ani nie może być przeciwko niemu prowadzone postępowanie karne bez wyrażenia w tej kwestii zgody Prezydium bieżącej sesji OZPL, a w okresie między sesjami OZPL – bez zgody Stałego Komitetu OZPL. Immunitet materialny obejmuje zaś działalność deputowanego

27 第十三届全国人民代表大会第一次会议关于设立第十三届全国人民代表大会专门委员会的决定, www.npc.gov.cn/npc/bmzz/huaqiao/2018-03/13/content_2048696.htm (30.12.2018).

28 Konstytucja..., art. 71.

29 Ustawa o wyborach Ogólnochińskiego Zgromadzenia Przedstawicieli Ludowych oraz zgromadzeń przedstawicieli ludowych wszystkich szczebli z dnia 1 lipca 1979 roku, art. 16. Tekst ustawy tylko w języku chińskim, www.npc.gov.cn/npc/xinwen/2015-08/31/content_1945577.htm (10.01.2019).

30 Ustawa o wyborach..., art. 16.

31 Ustawa o wyborach..., art. 17.

32 China elects 2,980 deputies to national legislature, www.xinhuanet.com/english/2018-02/23/c_136994898.htm (30.12.2018).

33 Konstytucja..., art. 72.

w ramach wykonywania swojego mandatu, zakazując pociągnięcia do odpowiedzialności deputowanych za ich wystąpienia i głosowania na posiedzeniach OZPL³⁴.

Kompetencje i funkcje OZPL wynikają z art. 62 Konstytucji i obejmują kilka obszarów. W kwestii funkcji prawotwórczej jest to: uchwalanie i zmiana konstytucji, uchwalanie i zmiana podstawowych ustaw z zakresu prawa karnego oraz prawa cywilnego, a także tych dotyczących organów państwowych, rozpatrywanie i zatwierdzanie planów rozwoju społeczno-gospodarczego oraz zatwierdzanie budżetu. Funkcja kreująca to: wybór przewodniczącego i wiceprzewodniczącego ChRL, zatwierdzanie kandydatury premiera i innych członków Rady Państwowej, wybór przewodniczącego Centralnej Komisji Wojskowej (CKW) i na jego wniosek zatwierdzanie kandydatur innych członków CKW, wybór prezesa Najwyższego Sądu Ludowego, a także wybór naczelnego prokuratora Najwyższej Prokuratury Ludowej oraz od roku 2018 wybór naczelnika Komisji Nadzoru Państwowego. Funkcje kontrolne to: kontrola wykonywania i przestrzegania konstytucji, ocena wykonywania planów rozwoju społeczno-gospodarczego i budżetu, zmiana lub uchylenie niewłaściwych decyzji Stałego Komitetu OZPL. OZPL podejmuje również decyzje o wojnie i pokoju, ustanawia prowincje, regiony autonomiczne, miasta wydzielone i specjalne regiony administracyjne. Wyliczenie z art. 62 konstytucji nie jest wyliczeniem enumeratywnym, a to za sprawą pkt 15 tego artykułu, który stanowi, że OZPL wykonuje również inne funkcje i kompetencje należące do najwyższego organu władzy państwowej. OZPL ma prawo odwołania ze stanowiska: przewodniczącego i wiceprzewodniczącego ChRL, premiera, wicepremierów i innych członków Rady Państwowej, przewodniczącego i pozostałych członków CKW, prezesa Najwyższego Sądu Ludowego i naczelnego prokuratora Najwyższej Prokuratury Ludowej³⁵.

Stały Komitet OZPL jest spoiwem łączącym kolejne sesje Parlamentu, ponieważ w okresie między nimi, czyli właściwie przez większą część roku, to ten organ pełni zarówno funkcję ustawodawczą, jak i kontrolną³⁶. Składa się on z przewodniczącego, wiceprzewodniczących, sekretarza i członków, którymi zgodnie z art. 23 Ustawy o organizacji OZPL mogą być jedynie deputowani. OZPL ma prawo odwoływać członków Stałego Komitetu. Obowiązuje zakaz sprawowania przez członków Stałego Komitetu jakichkolwiek stanowisk w organach administracyjnych, nadzorczych, sądowych oraz w Prokuraturze³⁷. Kadencja Stałego Komitetu związana jest z kadencją OZPL i kończy się wraz z chwilą wyboru Stałego Komitetu kolejnej kadencji OZPL. Stały komitet odpowiada przez OZPL i ma obowiązek składać mu spra-

34 Konstytucja..., art. 75.

35 Konstytucja..., art. 63.

36 J. Rowiński, W. Jakóbiec, System..., *op. cit.*, s. 46.

37 Konstytucja..., art. 65.

wzodania ze swojej działalności³⁸. Przewodniczący Stałego Komitetu OZPL zajmuje w hierarchii partyjno-państwowej drugie miejsce³⁹.

Zgodnie z art. 67 Konstytucji do uprawnień Stałego Komitetu należą kompetencje z następujących obszarów: funkcja ustawodawcza: uchwalanie i zmiana ustaw niezastrzeżonych do wyłącznej kompetencji ustawodawczej OZPL, uzupełnianie i częściowa zmiana ustaw uchwalonych przez OZPL, zatwierdzanie niezbędnych zmian w planie rozwoju społeczno-gospodarczego i budżecie w okresie między sesjami OZPL; wykładnia konstytucji i ustaw, w tym prawo do uchylania niezgodnych z konstytucją lub ustawami aktów i decyzji Rady Państwowej oraz niezgodnych z aktami wyższego rzędu przepisów prawa miejscowego; kontrola działalności najwyższych organów państwa, z wyjątkiem przewodniczącego ChRL; ustalanie systemu stopni wojskowych i rang dyplomatycznych oraz inne kompetencje przyznane przez OZPL; powoływanie i odwoływanie sędziów Najwyższego Sądu Ludowego, prezesa Sądu Wojskowego, prokuratorów Najwyższej Prokuratury Wojskowej oraz naczelnego prokuratora Prokuratury Wojskowej, mianowanie i odwoływanie ambasadorów, ratyfikacja umów międzynarodowych, nadawanie orderów i odznaczeń, ułaskawienia, wprowadzenie stanu wojennego i wyjątkowego, ogłaszanie mobilizacji.

Zmiany w Konstytucji ChRL można dokonać na wniosek Stałego Komitetu OZPL lub na wniosek 1/5 deputowanych OZPL. Do ich przyjęcia wymagana jest większość 2/3 głosów wszystkich deputowanych⁴⁰. W kwestii ustaw i innych aktów prawnych wystarczy do ich przyjęcia większość zwykła głosów wszystkich deputowanych OZPL⁴¹.

Podsumowując analizę władzy ustawodawczej w kontekście postawionego pytania o zmianę systemu rządów w ChRL po ostatniej poprawce do konstytucji, należy zauważyć, że umiejscowienie OZPL na najwyższej pozycji wśród organów państwowych skłania do uznania tego systemu za system rządów parlamentarnych. Potwierdza to przytoczona powyżej charakterystyka i opisanie kompetencji OZPL, a w szczególności prawa do powoływania i odwoływania m.in. przewodniczącego i wiceprzewodniczącego ChRL, premiera, wicepremierów i innych członków Rady Państwowej.

4. Władza wykonawcza

4.1. Przewodniczący i wiceprzewodniczący ChRL

Zgodnie z Konstytucją ChRL przewodniczący i wiceprzewodniczący Chińskiej Republiki Ludowej są wybierani przez OZPL⁴². Na przewodniczącego lub wi-

38 Konstytucja..., art. 69.

39 J. Rowiński, W. Jakóbiec, *System...*, *op. cit.*, s. 49.

40 Konstytucja..., art. 64.

41 Konstytucja..., art. 64.

42 Konstytucja..., art. 79.

ceprzewodniczącego ChRL mogą zostać wybrani obywatele, którzy osiągnęli wiek 45 lat oraz mają czynne i bierne prawo wyborcze. Kadencja przewodniczącego wiceprzewodniczącego jest taka sama jak OZPL. Ważna zmiana, która miała miejsce w związku z poprawką do konstytucji z 2018 r., to usunięcie z art. 79 zdania, które zakładało dwukadencyjność przewodniczącego i wiceprzewodniczącego. W obecnym stanie prawnym, tj. na rok 2019, nie ma żadnego ograniczenia co do długości sprawowania tego stanowiska. Przewodniczący i wiceprzewodniczący pełnią swoje funkcje do czasu wyboru nowych osób na ten urząd przez OZPL następnej kadencji⁴³.

Przewodniczący ChRL, wykonując decyzje OZPL i jego Stałego Komitetu, ogłasza ustawy, mianuje i odwołuje premiera, wicepremierów, radców stanu, ministrów, przewodniczących komisji, kontrolera generalnego, sekretarza generalnego Rady Państwowej, przyznaje ordery państwowe i tytuły honorowe, ogłasza dekrety o amnestii, ogłasza wprowadzenie stanu wyjątkowego, ogłasza stan wojny i wydaje dekrety o mobilizacji. Przewodniczący reprezentuje ChRL, przyjmuje zagranicznych przedstawicieli dyplomatycznych; wykonując decyzje Stałego Komitetu OZPL, powołuje i odwołuje pełnomocnych przedstawicieli za granicą i ratyfikuje lub wypowiada traktaty oraz ważne porozumienia zawarte z państwami obcymi⁴⁴. Wiceprzewodniczący ChRL wspomaga przewodniczącego w jego pracy i może pełnić funkcje oraz posiadać takie uprawnienia, jakie powierzy mu przewodniczący ChRL⁴⁵.

W przypadku zwolnienia się urzędu Przewodniczącego jego stanowisko obejmuje Wiceprzewodniczący, a w razie zwolnienia się urzędu Wiceprzewodniczącego w trakcie kadencji OZPL powinno wybrać nowego wiceprzewodniczącego w celu uzupełnienia wakatu⁴⁶. W razie zwolnienia się zarówno urzędu Przewodniczącego, jak i Wiceprzewodniczącego OZPL powinno wybrać nowe osoby na te stanowiska, a funkcję przewodniczącego tymczasowo ma pełnić przewodniczący Stałego Komitetu OZPL⁴⁷.

4.2. Rada Państwowa

Rada Państwowa, zwana Centralnym Rządem Ludowym, jest organem wykonawczym najwyższego organu władzy państwowej, jest też naczelnym organem administracji państwowej⁴⁸.

Rada Państwowa składa się z premiera, wicepremierów, radców stanu, ministrów, przewodniczących komitetów, kontrolera generalnego i sekretarza generalnego. Premier ponosi całkowitą odpowiedzialność za działanie Rady Państwowej, a ministrowie i przewodniczący komitetów ponoszą całkowitą odpowiedzialność za działalność

43 Konstytucja..., art. 83.

44 Konstytucja..., art. 80.

45 Konstytucja..., art. 82.

46 Konstytucja..., art. 84.

47 *Ibidem*.

48 Konstytucja..., art. 85.

ministerstw i komitetów. Premier wybierany jest przez OZPL na wniosek przewodniczącego ChRL i przez niego powoływany, pozostałych członków Rady Państwowej wybiera OZPL na wniosek premiera, a powołuje przewodniczący ChRL. W okresie międzysesyjnym OZPL zmian na stanowiskach członków rządu innych niż premier, wicepremierzy i radcy stanu dokonuje Stały Komitet OZPL na wniosek szefa rządu⁴⁹. Kadencja Rady Państwowej upływa jednocześnie z kadencją OZPL, a premier, wicepremierzy i radcy stanu mogą pełnić funkcję nie dłużej niż dwie kadencje⁵⁰.

Pracami Rady Państwowej kieruje premier wspierany przez wicepremierów i radców stanu, którzy wraz z sekretarzem tworzą Stałą Sesję Rady Państwowej⁵¹. Premier zwołuje posiedzenia Stałej Sesji oraz plenarne posiedzenia rządu i przewodniczy im. Art. 89 konstytucji zawiera bardzo obszerny, bo aż 18-punktowy, katalog kompetencji Rady Państwowej. Do kompetencji tych należy między innymi: wydawanie przepisów prawa administracyjnego, zarządzeń i decyzji na podstawie konstytucji i ustaw, inicjatywa ustawodawcza do OZPL i jego Stałego Komitetu, wdrażanie i realizowanie planów rozwoju społeczno-gospodarczego oraz budżetu, a także określanie podziału kompetencji między administracją centralną a administracją na szczeblu prowincji, określanie podziału administracyjnego poniżej szczebla prowincji, jak również uchylanie decyzji administracyjnych organów niższych szczebli⁵².

Poszczególne ministerstwa i komitety wydawać mogą na podstawie ustaw i decyzji Rady Państwowej rozporządzenia, zarządzenia i wytyczne mieszczące się w zakresie ich kompetencji⁵³. Rada Państwowa odpowiada za swoje działania przed OZPL i jego Stałym Komitetem, jak również ma obowiązek składać tym organom sprawozdania ze swojej działalności⁵⁴. Brak w konstytucji przepisów regulujących odpowiedzialność solidarną Rady Państwowej, przez co przyjąć należy, że odpowiedzialność polityczną ponoszą członkowie Rady Państwowej indywidualnie, a dymisja premiera nie oznacza automatycznie dymisji całej Rady Państwowej⁵⁵.

4.3. Centralna Komisja Wojskowa

Centralna Komisja Wojskowa (CKW) jest organem, który sprawuje zwierzchnictwo nad siłami zbrojnymi ChRL⁵⁶. Składa się ona z przewodniczącego, wiceprzewodniczących i członków, a jej kadencja trwa 5 lat, kończy się zaś wraz z kadencją OZPL⁵⁷. Przewodniczący CKW jest wybierany przez OZPL, a członkowie CKW

49 Konstytucja..., art. 67 ust. 9.

50 Konstytucja..., art. 87.

51 J. Rowiński, W. Jakóbiec, System..., *op. cit.*, s. 56.

52 Konstytucja..., art. 89.

53 Konstytucja..., art. 90.

54 Konstytucja..., art. 92.

55 J. Rowiński, W. Jakóbiec, System..., *op. cit.*, s. 59.

56 Konstytucja..., art. 93.

57 *Ibidem*.

na wniosek przewodniczącego CKW⁵⁸. Do podlegających zwierzchnictwu CKW sił zbrojnych należą: Chińska Armia Ludowo-Wyzwoleńcza, Chińska Zbrojna Policja Ludowa oraz milicje ludowe⁵⁹.

4.4. Wpływ zmian prawnych na system rządów

Należy zauważyć, że oprócz usunięcia z konstytucji kadencyjności przewodniczącego i wiceprzewodniczącego ChRL nie doszło do zmiany kompetencji, które zostały mu nadane w ustawie zasadniczej, więc nie może być tu mowy o zaburzeniu systemu oddziaływań na siebie poszczególnych organów państwowych w systemie rządów. A zatem, moim zdaniem, poprawka do Konstytucji ChRL z 2018 r. nie zmieniła relacji na płaszczyźnie władza ustawodawcza – władza wykonawcza w Chinach i nie może być dowodem podpierającym tezę, że system rządów w ChRL zmierza z systemu parlamentarnego w system prezydencki.

5. Władza sądownicza i Prokuratura

Uznałem za zasadne opisanie władzy sądowniczej i Prokuratury w ChRL ze względu na potrzebę późniejszego porównania tych organów z nowo powstałymi Komisjami Kontroli, co pozwoli znaleźć odpowiednie miejsce tych drugich w strukturze organów władzy ChRL.

Władzę sądowniczą w ChRL sprawują sądy ludowe, do których należy Najwyższy Sąd Ludowy, sądy powszechne różnych szczebli, sądy wojskowe i inne sądy specjalne⁶⁰. Najwyższy Sąd Ludowy odpowiada przed OZPL i jego Stałym Komitetem, a pozostałe sądy przed organami, które powołują ich sędziów, a zatem przed zgromadzeniami przedstawicieli ludowych odpowiedniego dla danego sądu szczebla⁶¹. Struktura sądów powszechnych jest czteroszczeblowa: najniżej w hierarchii znajdują się sądy szczebla podstawowego, następnie na poziomie miast znajdują się sądy szczebla średniego, sądy wyższego szczebla na poziomie prowincji, zaś najwyższej znajduje się Najwyższy Sąd Ludowy⁶². Sądy powszechne różnych szczebli podzielone są na izby: cywilne, karne, gospodarcze, administracyjne i inne w zależności od potrzeb⁶³. Postępowanie przed chińskimi sądami jest co do zasady dwuinstancyjne, wyjątek stanowią sprawy, w których w pierwszej instancji orzeka Najwyższy Sąd Ludowy, od którego orzeczeń nie można się już odwołać⁶⁴. Z art. 130 konstytucji można

58 Konstytucja..., art. 62 ust. 6.

59 J. Rowiński, W. Jakóbiec, System..., *op. cit.*, s. 59.

60 Konstytucja..., art. 129.

61 Konstytucja..., art. 133.

62 Y. Zou, An Introduction to the Civil Procedure System, (w:) Ł. Gołota, J. Hu, K. van der Borght, S. Wang (red.), Perspectives..., *op. cit.*, s. 98.

63 J. Rowiński, W. Jakóbiec, System..., *op. cit.*, s. 70.

64 *Ibidem*, s. 69.

wyinterpretować zasadę publiczności rozpraw sądowych, a oskarżony ma prawo do ochrony.

Najwyższym organem władzy sądowniczej, jak już to zostało wspomniane, jest Najwyższy Sąd Ludowy⁶⁵. Jego prezes jest wybierany przez OZPL na pięcioletnią kadencję, równoległą do kadencji Parlamentu i może być przez OZPL odwołany, swoje stanowisko nie może on zajmować dłużej niż dwie kadencje⁶⁶. Pozostałych sędziów powołuje i odwołuje Stały Komitet OZPL na wniosek Prezesa, w ich przypadku nie ma już ograniczenia co do długości kadencji⁶⁷. Najwyższy Sąd Ludowy sprawuje nadzór nad orzecznictwem wszystkich chińskich sądów⁶⁸.

Prokuratura jest w ChRL wyodrębnioną strukturą, na którą składają się: Najwyższa Prokuratura Ludowa, prokuratury miejscowe różnych szczebli, prokuratury wojskowe i inne prokuratury specjalne⁶⁹. Kadencja Naczelnego Prokuratora (NP) jest tożsama z kadencją OZPL, który go wybiera⁷⁰, a NP nie może pełnić swojej funkcji dłużej niż przez dwie kadencje⁷¹. Najwyższa Prokuratura Ludowa kieruje prokuraturami miejscowymi różnych szczebli, a prokuratury niższego szczebla podlegają zwierzchnictwu prokuratur szczebla wyższego⁷². Pewna sprzeczność zachodzi pomiędzy art. 136 a 138 konstytucji, ten pierwszy zakłada bowiem niezawisłość Prokuratury, zaś drugi – że Najwyższa Prokuratura Ludowa odpowiada przez OZPL, a prokuratury miejscowe odpowiadają przed zgromadzeniami odpowiednich szczebli. Taki stan rzeczy podaje w wątpliwość niezawisłość Prokuratury⁷³.

6. Komisje nadzoru

Komisje nadzoru to nowe organy dodane do Konstytucji ChRL w związku z poprawką z 2018 r. Zostały one uregulowane w przepisach od art. 123 do 127 konstytucji, a także w Ustawie o Nadzorze⁷⁴, ogłoszonej 3 marca 2018 r. Komisje nadzoru dzielą się na Komisję Nadzoru Państwowego, czyli centralny organ nadzoru, oraz komisje nadzoru różnych szczebli⁷⁵. Komisja Nadzoru Państwowego jest organem na-

65 Konstytucja..., art. 132.

66 Konstytucja..., art. 129.

67 Konstytucja..., art. 67 ust. 11.

68 J. Rowiński, W. Jakóbiec, System..., *op. cit.*, s. 70.

69 Konstytucja..., art. 135.

70 Konstytucja..., art. 62 ust. 9.

71 Konstytucja... art. 135.

72 Konstytucja..., art. 137.

73 J. Rowiński, W. Jakóbiec, System..., *op. cit.*, s. 70.

74 Ustawa o nadzorze z dnia 3 marca 2018 r. (中华人民共和国监察法) chińskojęzyczna wersja ustawy: www.npc.gov.cn/npc/xinwen/2018-03/21/content_2052362.htm (14.06.2019).

75 Konstytucja..., art. 123.

czelnym w stosunku do lokalnych komisji nadzoru i kieruje ich pracami, odpowiada zaś przed OZPL oraz jego Stałym Komitetem; lokalne komisje nadzoru różnych szczebli odpowiadają przed odpowiednimi ze względu na szczebel Zgromadzeniami, które je wybrały, a także przed komisją nadzoru wyższego szczebla⁷⁶. Komisje nadzoru, niezależnie od szczebla, składają się z: przewodniczącego, wiceprzewodniczących i członków, a ich kadencja jest tożsama z kadencją OZPL (w przypadku KNP) lub kadencją odpowiedniego zgromadzenia danego szczebla (w przypadku lokalnych komisji nadzoru)⁷⁷. Warto też wspomnieć, że przewodniczący KNP nie może sprawować urzędu dłużej niż dwie kadencje⁷⁸.

Zdaniem Jinting Deng podjęcie decyzji o ustanowieniu komisji nadzoru doprowadziło do przekształcenia chińskiego modelu walki z korupcją z systemu dwutorowego w stronę utworzenia pojedynczej agencji do walki z korupcją, wchłaniającej w swoje szeregi zarówno istniejące już wcześniej struktury Centralnej Komisji Kontroli Dyscypliny Partyjnej, jak i specjalny antykorupcyjny pion Prokuratury⁷⁹. A zatem o ile komisje nadzoru nie naruszają pozycji władzy sądowniczej, o tyle w przypadku Prokuratury przejmą część jej kompetencji.

7. System partyjny ChRL

Ze względu na siedemdziesięciolecie istnienia ChRL warto także przeanalizować, jak wygląda system partyjny w roku 2019. Opisując partie w ChRL, na wstępie należy odróżnić od siebie dwa systemy partyjne, a mianowicie system monopartyjny i system hegemoniczny. Ten pierwszy to taki, w który występuje tylko jedna legalnie działająca partia, zaś system hegemoniczny cechuje istnienie więcej niż jednej partii, ale tylko jedna partia sprawuje funkcje kierownicze⁸⁰. W preambule do chińskiej Konstytucji określono system partyjny ChRL jako „wielopartyjny system współpracy i konsultacji politycznych pod przywództwem Komunistycznej Partii Chin”. Oprócz KPCh, której sekretarzem generalnym od 2017 r. ponownie został Xi Jinping (习近平)⁸¹, w ChRL działa jeszcze osiem innych partii; są to:

1. Rewolucyjny Komitet Chińskiej Partii Narodowej (中国国民党革命委员会), na którego przewodniczącego w trakcie XIII Zjazdu Rewolucyjnego Komi-

76 Konstytucja..., art. 126.

77 Konstytucja..., art. 124.

78 *Ibidem*.

79 J. Deng, The National Supervision Commission: A New Anti-corruption Model in China, "International Journal of Law, Crime and Justice", nr 52 (2018), s. 69-70.

80 D. Górecki (red.), Polskie prawo konstytucyjne, Warszawa 2012, s. 67.

81 中国共产党第十九届中央委员会第一次全体会议公报, www.gov.cn/zhuanti/2017-10/25/content_5234340.htm#1 (05.01.2019).

- tetu Chińskiej Partii Narodowej został wybrany w 2017 r. Wan Exiang (万鄂湘)⁸²,
2. Chińska Liga Demokratyczna (中国民主同盟), którego przewodniczącym jest od grudnia 2017 Ding Zhongli(丁仲礼)⁸³,
 3. Chińskie Stowarzyszenie Demokratycznej Budowy Państwa (中国民主建国会), którego przewodniczącym w grudniu 2017 r. został wybrany Hao Mingjin (郝明金)⁸⁴,
 4. Chińskie Stowarzyszenie Promowania Demokracji (中国民主促进会), którego przewodniczącym został wybrany Cai Dafeng (蔡达峰) w grudniu 2017 r. podczas XII Zjazdu Partii⁸⁵,
 5. Chłopsko-Robotnicza Demokratyczna Partia Chin (中国农工民主党), z przewodniczącym Chen Zhu(陈竺) na czele⁸⁶,
 6. Stowarzyszenie Naukowe Trzeciego Września (九三学社), którego przewodniczącym został wybrany 7 września 2017 r. Wu Weihua (武维华)⁸⁷,
 7. Chińska Partia Dążenia do Sprawiedliwości (中国致公党), której przewodniczącym na XV Krajowym Zjeździe Partii został wybrany Wan Gang (万钢)⁸⁸,
 8. Demokratyczna Liga Autonomii Tajwanu (台湾民主自治同盟), z przewodniczącą Su Hui (苏辉) na czele⁸⁹.

Ich znaczenie jest jednak marginalne, o czym świadczy między innymi ilość posiadanych deputowanych w XIII sesji OZPL, gdzie z całkowitej liczby 2980 mandatów aż 2175, czyli w zaokrągleniu 73%, przypadło KPCh⁹⁰. Tzw. „partie demokratyczne” zdobyły jedynie 378 mandatów, co daje w zaokrągleniu 12,7%, z czego Rewolucyjny Komitet Chińskiej Partii Narodowej uzyskał 43 mandaty, Chińska Liga Demokratyczna 55 mandatów, Chińskie Stowarzyszenie Demokratycznej Budowy Państwa 56 mandatów, Chińskie Stowarzyszenie Promowania Demokracji 55 mandatów, Chłop-

82 中国国民党革命委员会第十三次全国代表大会在京闭幕, www.xinhuanet.com/2017-12/24/c_1122159520.htm (05.01.2019).

83 中国民主同盟第十二届中央委员会主席、副主席、常务委员名单, www.xinhuanet.com/2017-12/10/c_1122087490.htm (05.01.2019).

84 郝明金当选民建中央主席(图/简历), renshi.people.com.cn/n1/2017/12/20/c139617-29719532.html (05.01.2019).

85 中国民主促进会第十二次全国代表大会在京闭幕, www.xinhuanet.com//2017-12/06/c_1122068247.htm (05.01.2019).

86 中国农工民主党第十六届中央委员会主席、副主席、常委名单, www.xinhuanet.com/2017-12/01/c_1122045733.htm (05.01.2019).

87 武维华任九三学社中央主席: www.xinhuanet.com/2017-12/07/c_1122075203.htm (05.01.2019).

88 肩斯重任 再启新程——访致公党中央主席万钢, www.xinhuanet.com/2017-12/05/c_1122063105.htm (05.01.2019).

89 台湾民主自治同盟第十次全盟代表大会在京闭幕, www.xinhuanet.com/2017-12/09/c_1122084804.htm (04.01.2019).

90 Exclusive: Demographics of the 13th NPC www.npcobserver.com/2018/03/10/exclusive-demographics-of-the-13th-npc/#_ftn1 (05.01.2019).

sko-Robotnicza Demokratyczna Partia Chin 54 mandaty, Chińska Partia Dążenia do Sprawiedliwości 38 mandatów, Stowarzyszenie Naukowe Trzeciego Września 64 mandaty, a Demokratyczna Liga Autonomii Tajwanu 13 mandatów⁹¹. Z powyższego wyliczenia wynika, że aż 427 mandatów przypadło deputowanym niezrzeszonym z żadną z wymienionych wyżej partii. Przedstawione wyżej proporcje w ilości mandatów, a także preambuła Konstytucji spełniają cechy przedstawionej wyżej definicji systemu partii hegemonicznej, którą w przypadku ChRL pozostaje od jej powstania KPCh. Stanowi to także dowód tezy postawionej na początku pracy, że chińskich system działa dwutorowo. Zmiany w KPCh wpływają bezpośrednio na zmiany w aparacie państwowym i odwrotnie – zmiany w aparacie państwowym oznaczają również zmiany w KPCh.

8. Wnioski końcowe

Jak starałem się przedstawić w niniejszym artykule, najnowsza poprawka do Konstytucji ChRL doprowadziła do wielu zmian w systemie konstytucyjnym Chińskiej Republiki Ludowej. Najważniejsze z nich to z pewnością usunięcie z art. 79 konstytucji zdania o dwukadencyjności Przewodniczącego i Wiceprzewodniczącego ChRL, nowy organ konstytucyjny, jakim jest Komisja Nadzoru Państwowego, a także wprowadzenie do konstytucji terminu „socjalistyczne rządy prawa”, z którym bezpośrednio jest związana decyzja Przewodniczącego ChRL Xi Jinpinga o złożeniu przysięgi konstytucyjnej w czasie zaprzysiężenia go na drugą kadencję. Z poprawką do konstytucji związane jest także wiele pomniejszych zmian, które widoczne stały się dopiero po umiejscowieniu ich pośród reszty dotyczących tych kwestii przepisów.

Jednak dopiero całościowy opis konstytucyjnych ram systemu rządów w ChRL pozwolił odpowiedzieć na postawione na początku pytanie badawcze. Dzięki analizie kompetencji i wzajemnych relacji pomiędzy konstytucyjnymi organami władzy dochodzimy do wniosku, że poprawka do Konstytucji ChRL z 2018 r. nie zaburzyła dotychczasowego układu sił i nie doprowadziła przez to do stopniowego przechodzenia systemu rządów w Państwie Środka z systemu parlamentarnego w system prezydencki, ponieważ wraz z wykreśleniem z Konstytucji ChRL ograniczenia co do kadencyjności przewodniczącego i wiceprzewodniczącego ChRL nie doszło do znaczących zmian kompetencyjnych, ponadto powstanie komisji nadzoru, pełniących funkcję kontrolną, wzmocniło z perspektywy prawnej chińskie odpowiedniki mechanizmu oraz nie zaburzyło pozycji władzy sądowniczej. Niemniej jednak, choć nie ma na to bezpośrednich dowodów wynikających z analizy aktów prawnych, nowa poprawka do konstytucji z perspektywy politycznej, poprzez umocnienie roli przewodniczącego ChRL, może w przyszłości ułatwić wprowadzenie takich jak wspomniane

91 【名单】第十三届全国人大代表中的民主党派成员, www.tuanjiebao.com/2018-03/05/content_133980.htm (05.01.2019).

w problemie badawczym zmian chińskiego systemu rządów, o czym być może przekonamy się w niedalekiej przyszłości.

BIBLIOGRAFIA

- China elects 2,980 deputies to national legislature: www.xinhuanet.com/english/2018-02/23/c_136994898.htm.
- Dargas M., *Idee i zasady konstytucyjne chińskiego porządku prawnego*, Warszawa 2017.
- Dargas M., W jakim kierunku zmierza prawo Chińskiej Republiki Ludowej – ku systemowi common law czy kompleksowej kodyfikacji prawa?, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2012, nr 1.
- Dargas M., Wu L. (tłum.), *Konstytucja Chińskiej Republiki Ludowej*, Gdańsk 2012.
- Deng J., The National Supervision Commission: A New Anti-corruption Model in China, „International Journal of Law, Crime and Justice” 2018, nr 52.
- 第十三届全国人民代表大会第一次会议关于设立第十三届全国人民代表大会专门委员会的决议, www.npc.gov.cn/npc/bmzz/huaqiao/2018-03/13/content_2048696.htm.
- Górecki D. (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, Warszawa 2012.
- Gołota Ł., *Domestic Political and Economical System of China*, (w:) Ł. Gołota, J. Hu, K. van der Borght, S. Wang (red.), *Perspectives on Chinese Business and Law*, Cambridge 2018.
- 郝明金当选民建中央主席(图/简历), renshi.people.com.cn/n1/2017/12/20/c139617-29719532.html.
- Howson N.C., The doctrine that dared not speak its name – Anglo-american fiduciary duties in China’s company law and case law intimations of convergence, (w:) H. Kanda, K.S. Kim, C.J. Milhaupt (red.), *A Decade After Crisis: Transforming Corporate Governance in East Asia*, Tokio 2007.
- Li L., *Interpreting China’s Legal System*, Singapore 2018.
- Moccia L., The idea of „Law” in China: An Overview, (w:) Ł. Gołota, J. Hu, K. van der Borght, S. Wang, *Perspectives on Chinese Business and Law*, Cambridge 2018.
- President Xi Jinping is China’s first leader to swear an oath to the constitution, www.scmp.com/news/china/policies-politics/article/2137598/president-xi-jinping-chinas-first-leader-swear-oath.
- Rowiński J., Jakóbiec W., *System konstytucyjny Chińskiej Republiki Ludowej*, Warszawa 2006.
- Sarek K., Z mandatu Nieba. Podstawy sprawowania władzy politycznej w dawnych i współczesnych Chinach, (w:) E. Zajdler (red.), *Zrozumieć Chińczyków. Kulturowe kody społeczności chińskich*, Warszawa 2014.
- 十三届全国人大一次会议主席团和秘书长名, www.news.ifeng.com/a/20180304/56456423_0.shtml.
- 台湾民主自治同盟第十次全盟代表大会在京闭幕, www.xinhuanet.com/2017-12/09/c_1122084804.htm.
- dnia 武维华任九三学社中央主席, www.xinhuanet.com/2017-12/07/c_1122075203.htm.
- Zheng Y., Fewsmith J., *China’s Opening Society: The Non-State Sector and Governance*, New York 2008.
- 中国农工民主党第十六届中央委员会主席、副主席、常委名单, www.xinhuanet.com/2017-12/01/c_1122045733.htm.

中国共产党第十九届中央委员会第一次全体会议公报, www.gov.cn/zhuanti/2017-10/25/content_5234340.htm#1.

中国国民党革命委员会第十三次全国代表大会在京闭幕, www.xinhuanet.com/2017-12/24/c_1122159520.htm.

中国民主促进会第十二次全国代表大会在京闭幕, www.xinhuanet.com//2017-12/06/c_1122068247.htm.

中国民主同盟第十二届中央委员会主席、副主席、常务委员名单, www.xinhuanet.com/2017-12/10/c_1122087490.htm.

中华人民共和国境外非政府组织境内活动管理法, www.npc.gov.cn/npc/xinwen/2017-11/28/content_2032719.htm.

Zou Y., *An Introduction to the Civil Procedure System*, (w:) Ł. Gołota, J. Hu, K. van der Borcht, S. Wang (red.), *Perspectives on Chinese Business and Law*, Cambridge 2018.